

Таким чином, одержані характеристики показують недостатній рівень психологічної готовності майбутнього вчителя до розвитку уваги учнів, що спонукає до проведення подальших досліджень в напрямі формування готовності до професійної діяльності, що забезпечить ріст особистості вчителя та його соціалізацію.

Список використаних джерел

1. Гальперин П.Я., Кабыльницкая С.Л. Экспериментальное формирование внимания. – М.: Издательство Московского университета, 1974., - 101 с.
2. Добрынин Н.Ф., Баскакова Н.Л. Особенности внимания в эмоционально значимой ситуации. В кн.: Вопросы псих. познавательной деятельности. Сб. науч. тр. М., 1980.
3. Скрипченко О.В. Психічний розвиток учнів. – К.: Радянська школа, 1974. – 103 с.
4. Скрипченко О.В. Розумовий розвиток молодшого школяра. – К., 1971. – 48 с.
5. Страхов И.В. Воспитание внимания у школьника. – М.: Учпедгиз, 1958. – 128 с.
6. Страхов И.В. Вопросы психологии внимания. Вип. VII. – Саратов, 1976. – 94 с.
7. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: В 6 т. / АПН СССР. – М.: Педагогика, 1988.
8. Ухтомский А.А. Учение А.А. Ухтомского о доминанте и современная нейрофизиология: Сб. науч. тр. / АН СССР. Под ред. А.С. Бутуева, Р.И. Кругликова, М.Г. Ярошевского. – Л.: Наука. Ленингр. 1990. – 310 с.

Резюме. В статье рассматривается проблема психологической готовности будущих педагогов к развитию внимания учеников, которая раскрывает основные теоретические проблемы психологи внимания в работах отечественных и зарубежных ученых, проблему психологической готовности к профессиональной деятельности. На основе проведенного исследования представляются результаты изучения психологической готовности к развитию внимания учеников школы, выстраиваются перспективы дальнейших исследований.

Ключевые слова: социализация личности, развитие личности, внимание, развитие внимания, свойства внимания, виды внимания, психологическая готовность, педагогическая деятельность, педагогический процесс.

Summary. The article discusses the Problem of psychological readiness of the future teachers to develop pupils attention. Opens up to the main theoretical problem of attention in the works of Ukrainians and foreign scientists. We study the Problem of psychological readiness for professional activity. The results of the investigation are presented psychological readiness of teachers to develop attention of pupils at the school. We make a prospects for organizing another scientific research of attention.

Key words: socialization, personality development, attention, development of attention, features of attention, types of attention, psychological readiness, teaching activities, teaching process.

УДК 159.923.2 - 053.4:001.82

Н. М. АТАМАНЧУК, А. В. ПАСІЧНИЧЕНКО

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ САМООЦІНКИ ДОШКІЛЬНИКА ЯК ОСНОВНОГО КОМПОНЕНТУ В СТРУКТУРІ САМОСВІДОМОСТІ

Резюме. Стаття присвячена аналізу підходів до вивчення розвитку самооцінки на ранніх етапах онтогенезу. Виділено психологічні чинники, які забезпечують становлення самооцінки дітей дошкільного віку. Показано, що саме в дошкільників розвивається найбільш складний компонент самосвідомості – самооцінка. Яка виникає на основі знань і думок про себе.

Ключові слова: розвиток, самооцінка, самосвідомість, дошкільник.

Постановка проблеми. В психологічній літературі значна увага приділяється питанням, які пов'язані із сприйняттям дитиною дошкільного віку себе і ставленням до себе. У визначенні сутності ставлення дошкільника до себе існують різні погляди, проте найчастіше воно пов'язується із самооцінкою. Самооцінка є необхідним компонентом розвитку самосвідомості, тобто самооцінка – це усвідомлення людиною самого себе, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, мотивів і цілей своєї поведінки, свого відношення до того, що оточує, до інших людей і до самого собі. Самооцінка, як форма самосвідомості, включена у всю систему ставлень дитини і виконує функції внутрішнього регулятора її діяльності та поведінки, одночасно виступаючи показником рівня сформованості особистості, її інтелектуальної зрілості. У зв'язку з необхідністю створення в Україні на сучасному етапі найсприятливіших умов щодо розвитку дітей проблема особливостей їхньої самосвідомості та її регулювання набуває особливої значущості.

Мета. Вивчити наукові підходи щодо розвитку самооцінки як основного компоненту самосвідомості дітей дошкільного віку.

Вклад основного матеріалу. Ряд авторів (М.Й.Боришевський, І.Т.Дімітров, В.В.Зінківський, О.Л.Кононко, О.І.Кульчицька, Л.Г.Подольак, А.І.Сільвестру, С.П.Тищенко, П.Р.Чамата) показали, що самосвідомість є тим важливим структурним компонентом зростаючої особистості, завдяки якому дитина здатна оцінювати себе, усвідомлювати власні можливості та визначати міру й характер особистої активності, спрямованої на досягнення успіху в процесі предметно-практичної діяльності та спілкування.

Важливим проявом регулятивної функції самооцінки особистості є характер її оцінних ставлень до оточуючих. У більшості досліджень, у яких розглядається ставлення дітей, підкреслюється тісний зв'язок ставлень до себе і ставлень до інших. Так, в дослідженнях Н.І. Непомнящої встановлено, що "виділення, утвердження "Я" дитини, оцінка її особистості повинні здійснюватись на основі не тільки досягнень у відповідній сфері діяльності, а й реалізації дитиною ставлення до іншого (допомога, співчуття та ін.). Формування цінності як усвідомлення себе у зв'язку із значимою сферою життя передбачає у такому випадку оцінку особистості не тільки через її досягнення, а й через ставлення до інших людей (увага, допомога, співпереживання)" [3, с. 132].

Чим менші дошкільники, тим менш значущі для них оцінки ровесників. У 3 – 4 роки взаємооцінки дітей стають більш суб'єктивними, частіше піддаються впливам емоційного ставлення з боку інших. Діти цього віку ще не можуть узагальнювати дії однолітків у різних ситуаціях, не диференціюють близькі за змістом якості (Т.О. Рєпіна). Високого рівня досягає вміння порівнювати себе з ровесниками у дітей 5 – 7 років. Це пов'язано з тим, що у старших дошкільників збагачується досвід індивідуальної діяльності, а це в свою чергу допомагає критично оцінювати взаємодії однолітків [1, с. 217]. Оцінити себе дошкільнику набагато складніше, ніж ровесника. До ровесника дитина більш вимоглива і оцінює його об'єктивніше. Самооцінка дошкільника дуже емоційна. Він легко оцінює себе позитивно. Негативні самооцінки спостерігаються, за даними Т.О. Рєпіної, лише у незначній кількості дітей сьомого року життя. Особливості самооцінки дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності вивчалися Р.Б. Стеркіною [5]. Аналіз результатів дослідження проведеного нею показав, що діти середнього і старшого дошкільного віку виявляють тенденцію до високої оцінки достоїнств своєї особистості, проявляють необ'єктивність, часто ігнорують свої недоліки, вишукують привід похвалити себе. Своїх друзів оцінюють більш критично, даючи їм значно нижчі оцінки, ніж собі. Основою оцінки себе та інших слугують якості, пов'язані з спілкуванням, виконанням вимог, з успішністю при виконанні якої-небудь діяльності, із зовнішністю. Нерідко діти дошкільного віку пишуться якостями, яких не мають, розповідають про вигадані досягнення. Це відбувається в силу деяких причин. Р.Х. Шакурров показав, що дитина, приписуючи собі певні якості, не завжди розуміє значення відповідного слова, а усвідомлює тільки його сенс: таким бути добре. Звідси і невідповідність її самооцінки реальності. Тому діти часто пишуться якостями, якими володіють у незначній мірі. Оцінюючи себе, дитина прагне до позитивної самооцінки, вона хоче показати, що являє певну цінність для навколишніх. І якщо дорослі і ровесники не помічають її позитивних якостей, то вона приписує собі вигадані [1, с. 218 – 219].

У дослідженні Т.О. Рєпіної показано, що 4-5 річні діти пов'язують самооцінку в основному не з особистим досвідом, а з оцінними ставленнями навколишніх: "Я хороший, тому що мене вихователька хвалить". У 5 – 7 років дошкільники узагальнюють позитивні характеристики самих себе з точки зору наявності якихось моральних якостей. Але навіть у 6 – 7 років не всі діти можуть мотивувати самооцінку [1, с. 220]. У дослідженнях С.Г. Якобсон виявлено цікавий факт, що свідчить про внутрішній опір дитини негативній оцінці її з боку навколишніх виникають запитання: чим викликана ця протидія і яка психологічна реальність породжує та підтримує опір дітей будь-якій формі негативної оцінки. Автор сама відповідає на ці питання, аналізуючи дані проведених нею експериментів. Виявляється, для усвідомлення дитиною свого негативного вчинку потрібно, щоб навколишні дорослі і ровесники – визнавали і підкреслювали відповідність особистості дитини позитивному еталону в цілому. Отже, психологічною реальністю, що визначає позицію дитини у випадку негативної оцінки її з боку оточуючих, є, у першу чергу, "те позитивне уявлення про себе, той позитивний образ себе, який притаманний переважній більшості дошкільників" [7, с. 125]. При цьому, підкреслюється в роботі, тільки подолання самою дитиною протиріччя між позитивним ставленням до себе в цілому і негативним, пов'язаним з оцінкою її окремих вчинків, служить механізмом формування поведінки, що відповідає моральним нормам. Отже, як вказував у свій час відомий дослідник дитячої самосвідомості П.Р. Чамата, дитині необхідно пережити своє ставлення до інших людей і ставлення інших людей до себе. Тільки на цій основі може сформуватися більш-менш правильне ставлення до себе самої, правильна самооцінка.

Одним із напрямків у вивченні емоційно-ціннісної природи самовідношення є праці Е.І. Савонько, С.П. Тищенко, І.І. Чеснокової та інших. Вихідним положенням цих дослідників виступає розуміння ставлення до себе як сукупності емоційних переживань і оцінних суджень особистості, пов'язаних з розумінням свого особистого "Я" як суб'єкта, що відрізняється від інших суб'єктів (І.І. Чеснокова). Важливим проявом регулятивної функції самосвідомості є емоційно-ціннісне ставлення індивіда до себе. Наприклад, С.П. Тищенко, розглядаючи розвиток емоційно-ціннісного ставлення дошкільників до себе, підкреслює, що важливим новоутворенням старшого дошкільного віку слід вважати усвідомлене орієнтування дитини в особистих переживаннях. Завдяки усвідомленню особистих переживань у дитини старшого дошкільного віку формується таке узагальнене емоційно-ціннісне ставлення до себе, яке з повним правом можна назвати самолюбством... Цінностями для самолюбивої дитини є рівень домагань у певних видах діяльності, особистісна достойна поведінка в ситуаціях успіху і неуспіху, поважливе ставлення до неї інших людей і т.п. У дослідженнях Дімітрова І.Г., Сільвестру А.І. вивчався розвиток образу самих себе у дошкільників. Авторами підкреслено, що пізнання дитиною самої себе як суб'єкта практичної діяльності і як особистості, здійснюється під час практичної взаємодії і спілкування з іншими людьми. В образі самого себе перш за все відображаються ті якості, які реально необхідні для виконання діяльності. Уже в дошкільному віці в дітей існує складний і стійкий образ самого себе, який бере активну участь у регулюванні їх діяльності та поведінки: "З віком розширюється сфера взаємодії дитини з оточуючим середовищем, удосконалюються її здібності, зростає її самостійність, з'являється

можливість прямої перевірки своїх можливостей в різних галузях предметної діяльності. Все це сприяє побудові більш обґрунтованого змісту образу самого себе. Уявлення дитини про свої можливості починають дедалі більше спиратися на результати її практичної діяльності” [4, с. 123].

Дані отримані в дослідженнях А.І. Сільвестру підтверджують, що людина пізнає себе за своїми вчинками і оцінює себе за своїми успіхами і досягненнями. Спілкування серед інших видів активної діяльності створює найбільш сприятливі умови для формування у людини образу самої себе. Воно зосереджує увагу людини на партнері і на його ставленні до себе, тому нові відомості, які стосуються людини, тут стоять у центрі її активності і сприймаються з максимальною гостротою. У дошкільному віці уявлення дитини про себе складаються у відповідності з бажаними образами дорослих і ровесників. Афективний і когнітивний компонент образу самого себе у старших дошкільників добре врівноважені [4]. “Найважливіша функція індивідуального досвіду полягає в забезпеченні когнітивної частини образу самого себе конкретними даними про себе”, а “досвід спілкування в основному створює матеріал для побудови його афективної частини. При цьому спілкування з дорослими і спілкування з ровесниками виконують неоднакові функції” (А.І. Сільвестру). У зв’язку з питанням про важливість оцінювання особистості до навколишніх слід розглянути дослідження присвячені очікуванням особистості, як фактору розвитку її самосвідомості. Так, Л.І. Уманець вивчала зв’язок самооцінки дітей середнього і старшого дошкільного віку з очікуваною оцінкою з боку групи при виборі ігрових ролей. Автор відмітила, що “якщо в середньому дошкільному віці ще не можна говорити про вплив оцінки групи на самооцінку окремої дитини, то в старшому дошкільному віці підвищується відповідність між очікуваною дітьми оцінкою і відповідною оцінкою з боку ровесників” [6, с. 63]. Тому критерієм формування самооцінки може виступати ступінь відповідності очікуваної дітьми оцінки відповідності оцінці їх з боку групи [там же]. Відомі дослідження, у яких показано, що у міру засвоєння норм і правил поведінки вони стають тими мірками, якими користується дитина при оцінці інших людей. Але покласти ці мірки до самого себе виявляється набагато важчим. Переживання, що захоплюють дитину, штовхають її на ті або інші вчинки, затуляють від неї дійсний сенс вчинків, не дозволяють їх неупереджено оцінювати. Така оцінка стає можливою тільки на підставі порівняння своїх вчинків, якостей з можливостями, вчинками, якостями інших. Умінням порівнювати себе з іншими дитина оволодіває до старшого дошкільного віку, і це служить основою правильної самооцінки [2, с. 93].

Висновки. Отже, самооцінка дитини дошкільного віку є одним із тих особистісних утворень, які значним чином впливають на ставлення дитини до інших та її спілкування з оточуючими. Самооцінка бере безпосередню участь в регуляції поведінки і діяльності, є основним компонентом, що формується при активній участі самої особистості та відображає своєрідність її внутрішнього світу, є показником індивідуального рівня розвитку, особовим аспектом, органічно включеним в процес самопізнання. З самооцінкою пов’язуються оцінні функції самопізнання, що вбирають в себе емоційно-цінне ставлення особистості до себе, специфіку розуміння нею самої себе. У самооцінці відбивається те, що дитина дізнається про себе від інших, і її зростаюча активність, спрямована на усвідомлення своїх дій і особистих якостей. Адекватна самооцінка лежить в основі формування у дитини упевненості в собі та своїх можливостях, є підставою для розвитку особистої повноцінності, компетентності. Неадекватна самооцінка (як завищена, так і занижена), навпаки, перешкоджає розкриттю і реалізації можливостей і здібностей дитини, веде до виникнення внутрішніх конфліктів, порушення спілкування і в цілому свідчить про неблагополучний розвиток дитини. Резюмуючи сказане у відповідності з тим, що вже вивчено на сьогоднішній день і тим, що очікує свого розкриття, ми вважаємо правомірним поставити питання про розробку шляхів формування адекватної самооцінки у дошкільному віці, що на нашу думку, позитивно позначиться на їх міжособистісному спілкуванні.

Список використаних джерел:

1. Вікова та педагогічна психологія [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / автори: О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 3-є вид., випр. і допов. – К.: Каравела, 2012. – 400 с.
2. Кононко О.Л. Особистісна орієнтація – пріоритет сьогодення // Дошкільне виховання / О.Л. Кононко. – 2007. – № 5. – С. 3-6.
3. Непомнящая Н. И. Становление личности ребенка 6-7 лет/ Н. И. Непомнящая. – Л.: Педагогика, 1992. – 160 с.
4. Силвестру А.И. К вопросу о развитии самооценки в дошкольном возрасте // Новые исследования в психологии / А.И. Силвестру. – М.: Гроно, 2008. – № 2 (19). – С. 80–85.
5. Стеркина Р. Б. Роль деятельности в формировании самооценки детей дошкольного возраста: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Р. Б. Стеркина. – М., 1977. – 24 с.
6. Уманец Л. И. Формирование самооценки старших дошкольников в игровой деятельности: Дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Л. И. Уманец. – К., 1984. – 145 с.
7. Якобсон С. Г. Роль субъективного отношения к этическим эталонам в регуляции морального поведения дошкольников / С. Г. Якобсон, Л. П. Почеревина // Вопросы психологии. – 1991. – №3. – С.41-49.

Резюме. Стаття посвячена изучению подходов развития самооценки на начальных этапах онтогенеза. Выделены психологические факторы, которые обеспечивают становление самооценки детей дошкольного возраста. Показано, что именно в дошкольников развивается наиболее сложный компонент самосознания –

самооценка. Которая возникает на основе знаний и мыслей о себе.

Ключевые слова: развитие, самооценка, самосознание, дошкольник.

Summary. The article is devoted to the analysis of approaches to the study of the development of self-assessment at the early stages of ontogenesis. Allocated psychological factors, which provide the formation of the self-esteem of children of preschool age. It is shown that the preschoolers develops the most complex component of self-consciousness - the self-assessment, which occurs on the basis of knowledge and opinions about yourself.

Key words: development, self-esteem, self-awareness, a preschooler.

УДК 159.922.73

В.І. БЕЗЛЮДНА

ОСОБЛИВОСТІ ПРОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ ДИТИНСТВА

Резюме. Стаття присвячена аналізу вікових аспектів розвитку просоціальної поведінки. Складність, динамічність, специфічність розвитку даного феномену на різних етапах онтогенезу зумовлює необхідність його всебічного вивчення. Автор підкреслює, що в дитячому віці закладаються основи усіх категорій просоціальних виявів - допомоги, обміну, емпатії. Кожна з них має свої особливості становлення та механізми формування. До основних видів просоціальної поведінки у дитячому віці належить допомога та співробітництво. Найпершими ознаками появи емпатійності є вегетативні, емоційні та невербальні прояви. Всі вони мають форму імпульсивних неусвідомлених реакцій. При цьому вегетативні прояви переважно виявляються у ситуаціях негативного емоційного наслідування однолітків. Вербальні просоціальні прояви є більш пізнім утворенням і виникають спочатку у формі супроводу допомагаючих просоціальних дій (ранній вік) та словесного схвалення чи підкріплення (старший дошкільний вік).

Крім того важливим фактором, що опосередковує про соціальну поведінку є фактор довільності. В основі довільних усвідомлених дій лежить система уявлень дитини про соціальні процеси та загальноприйняті норми. У своїй конкретній поведінці дитина спирається і реалізує моральну норму. Вона прагне відповідати зразкам правильної, соціально схвалюваної поведінки. У даному контексті просоціальна поведінка набуває конфліктного забарвлення, оскільки здійснюється всупереч безпосереднім бажанням дитини.

Ключові слова: просоціальна поведінка, емпатія, допомога, альтруїзм, епоха дитинства.

Постановка проблеми. Просоціальна поведінка не лише складний соціально-психологічний феномен, але і надзвичайно динамічне явище, яке трансформується у процесі вікового становлення. Перш за все необхідно визнати, що як і всі інші соціальні-психологічні процеси просоціальна поведінка розвивається упродовж онтогенезу, а отже має свої специфічні особливості на кожному віковому етапі. Як і всі інші психічні та соціально-психологічні явища вона розвивається за об'єктивними законами. Вікові зміни, що відбуваються у кожному структурному компоненті поведінки мають закономірний характер.

Метою нашого повідомлення є аналіз особливостей розвитку про соціальної стратегії в дитячому віці. Поглянемо на основні закономірності та особливості, які встановлені на даний час у результаті наукових спостережень, виконаних у вітчизняній і зарубіжній психології. Зупинимося на розкритті загальних тенденцій, які отримали теоретичне обґрунтування та експериментальний аналіз.

Як засвідчують наукові спостереження у загальній структурі дитячих просоціальних виявів можна виокремити декілька типів дій, які різняться не лише змістовими, але і загально психологічними характеристиками. До основних видів просоціальних дій належать вербальні, невербальні, сенсорні, мимічні та вегетативні прояви. Частота їх вияву та змістове наповнення має вікові особливості. До першої групи можна віднести всі види схвалення, словесних підтримок, висловлювання співчуття, використання лагідних слів на адресу партнера. Невербальні дії мають форму різних рухів чи дій, адресованих партнеру: передавання предметів, надання дієвої допомоги.

Аналіз вікових особливостей прояву різних видів просоціальних реакцій показує, що найпершими ознаками появи емпатійності є вегетативні, емоційні та невербальні прояви. Всі вони мають форму імпульсивних неусвідомлених реакцій. При цьому вегетативні прояви переважно виявляються у ситуаціях негативного емоційного наслідування однолітків (плач дітей першого року життя у відповідь на подібну емоційну реакцію однолітка). Невербальні дії у цей період частіше адресовані дорослому. Вербальні просоціальні прояви є більш пізнім утворенням і виникають спочатку у формі супроводу допомагаючих просоціальних дій (ранній вік) та словесного схвалення чи підкріплення (старший дошкільний вік).

У дитячому віці закладаються основи усіх категорій просоціальних виявів - допомога, обмін, емпатія. Кожна з них має свої особливості становлення та механізми формування. До основних видів просоціальної поведінки у дитячому віці належить допомога та співробітництво. Кожна з даних ліній є предметом детального аналізу. У переважній більшості дані дослідження присвячені дошкільному та молодшому шкільному віці. На даний час встановлено, що співробітництво, як просоціальна стратегія, у дитячому віці досить часто трансформується у форму конкурентної взаємодії. Як показали кроскультурні дослідження діти молодшого та середнього дошкільного віку у спільній діяльності виявляють схильність до об'єднання зусиль, у той час як старші дошкільники частіше обирають стратегію змагання. На цій підставі дослідниками зроблено висновок,